
RENATA MARCINIAK-FIRADZA*

Słowotwórcze i leksykalne zróżnicowanie formacji wariantywnych na przykładzie gwarowych nazw człowieka, który stale kłamie

Gwary, mające nad polszczyzną ogólną przewagę formacji emocjonalnie nacechowanych, charakteryzujące się większą różnorodnością środków językowych wykorzystywanych do tworzenia nazw ekspresywnych niż język literacki, są szczególnie interesującym polem dla badań tego typu słownictwa.

Postępowanie człowieka podlega określonemu systemowi wartości wytworzonemu w danym środowisku, a na wsi, gdzie wszyscy dobrze się znają, to wartościowanie jest wyrazistsze. W ludowej świadomości społecznej reakcje emocjonalne wywołuje „inność” w stosunku do powszechnie przyjętych cech/zachowań stanowiących o „normalności”, a w związku z tym potrzebniejsze są sądy piętnujące określone postawy i sposoby życia. Nie dziwi zatem fakt, że dominują w leksyce ekspresywnej dotyczącej człowieka nazwy o ujemnej konotacji, a do wyrażania negatywnych sądów i emocji służą różnorodne środki językowe, między innymi semantyczne czy słowotwórcze.

Celem artykułu jest wskazanie przede wszystkim elementów znaczeniowych budujących wartość ekspresywną (pejoratywną) derywatów, zawartych w podstawach słowotwórczych, i formalnych wykładników tworzących te derywaty, bowiem na płaszczyźnie stylistycznej wyrażanie zawartości emocjonalnej jest konotowane nie tylko przez formant, ale także przez wyraz podstawowy, kontekst czy konsytuację (Grabias 1981: 171). Celem jest również zwrócenie uwagi na zjawisko wariantywności słowotwórczej w odniesieniu do nazw człowieka, który stale kłamie.

* renata.marciniak@uni.lodz.pl, doktor habilitowany profesor nadzwyczajny, Uniwersytet Łódzki, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

Poddane analizie formacje zostały zebrane w 32 punktach-wsiach¹ w miarę równomiernie rozmieszczonych na obszarze pogranicza małopolsko-mazowieckiego, to jest na obszarze zamkniętym schematyczną linią, łączącą miasta Sierpc — Przasnysz — Ostrów Mazowiecka — Wysokie Mazowieckie — Siedlce — Lublin — Janów Lubelski — Sandomierz — Włoszczowa — Koniecpol — Piotrków Trybunalski — Gostynin.

Analiza zgromadzonego materiału pokazała, że nazwy określające człowieka, który stale kłamie, to derywaty oparte przede wszystkim na podstawach czasownikowych znanych gwarom i polszczyźnie ogólnej, to jest *kłamać* i *łgać*. *Kłamać* znaczy dziś: 1) 'mówić nieprawdę, wprowadzać kogoś w błąd'; 2) przestarz. 'udawać co; przeczyć, zaprzeczać czemu, nie być w zgodzie z czym' (SJPDor). Znaczenie 'oszukiwać, zwodzić, mówić nieprawdę' rozwinęło się z pierwotnego 'chwiać, kołysać' zapewne poprzez ogniwo pośrednie 'wprowadzać w stan chwiejności, kiwać'. Stąd od XIV wieku mamy w języku polskim słowo *kłam* 'fałsz, nieprawda' (stp. 'szyderstwo, drwiny, żart; pośmiewisko, błąd, pomyłka') (SEBor; SESław). W polszczyźnie eufemiczne *kłamać* wyparło czasownik *łgać*, znaczący tyle, co: 1) 'mówić nieprawdę, kłamać'; 2) przestarz. 'udawać' (SJPDor); leksem *łgać* pochodzi od psł. **lǫgati*, **lǫžō* i znany jest we wszystkich językach słowiańskich w znaczeniu 'mówić nieprawdę' (SESław; SEBor; SEBań).

¹ Wykaz eksplorowanych wsi: 1 — Stopin, gm. Rościszewo, pow. Sierpc, woj. mazowieckie; 2 — Długoleka Wielka, gm. Opinogóra, pow. Ciechanów, woj. mazowieckie; 3 — Trynosy, gm. Wąsewo, pow. Ostrów Mazowiecka, woj. mazowieckie; 4 — Niedarzyn, gm. Raciąż, pow. Płońsk, woj. mazowieckie; 5 — Psary, gm. Obryte, pow. Pułtusk, woj. mazowieckie; 6 — Kamionka Nadbużna, gm. Nur, pow. Ostrów Mazowiecka, woj. mazowieckie; 7 — Czerno, gm. Gąbin, pow. Płock, woj. mazowieckie; 8 — Janowo, gm. Zakroczym, pow. Nowy Dwór Mazowiecki, woj. mazowieckie; 9 — Urle, gm. Jadów, pow. Wołomin, woj. mazowieckie; 10 — Witkowie, gm. Młodzieszyn, pow. Sochaczew, woj. mazowieckie; 11 — Hipolitów, gm. Halinów, pow. Mińsk Mazowiecki, woj. mazowieckie; 12 — Krześlin, gm. Suchożebry, pow. Siedlce, woj. mazowieckie; 13 — Czatolin, gm. Łyszkowice, pow. Łowicz, woj. łódzkie; 14 — Żelechów, gm. Żabia Wola, pow. Grodzisk Mazowiecki, woj. mazowieckie; 15 — Wielgolas, gm. Łatowicz, pow. Mińsk Mazowiecki, woj. mazowieckie; 16 — Kaliszki, gm. Rawa Mazowiecka, pow. Rawa Mazowiecka, woj. łódzkie; 17 — Nowa Wola, gm. Grabów n. Pilicą, pow. Kozienice, woj. mazowieckie; 18 — Krzywda, gm. Wojcieszków, pow. Łuków, woj. lubelskie; 19 — Wiaderno, gm. Tomaszów Mazowiecki, pow. Tomaszów Mazowiecki, woj. łódzkie; 20 — Długie, gm. Potworów, pow. Przysucha, woj. mazowieckie; 21 — Bąkowiec, gm. Sieciechów, pow. Kozienice, woj. mazowieckie; 22 — Nieświń, gm. Końskie, pow. Końskie, woj. świętokrzyskie; 23 — Piłatka, gm. Iłża, pow. Radom, woj. mazowieckie; 24 — Ignaców, gm. Wojciechów, pow. Lublin, woj. lubelskie; 25 — Zagórze, gm. Wielgomłyny, pow. Radomsko, woj. łódzkie; 26 — Mostki, gm. Suchedniów, pow. Skarżysko-Kamienna, woj. świętokrzyskie; 27 — Sulejów, gm. Tarłów, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie; 28 — Żarczyce, gm. Małogoszcz, pow. Jędrzejów, woj. świętokrzyskie; 29 — Gierczyce, gm. Opatów, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie; 30 — Branew, gm. Godziszów, pow. Janów Lubelski, woj. lubelskie; G — Gzów, gm. Słupia, pow. Skierniewice, woj. łódzkie; M — Mastki, gm. Chąśno, pow. Łowicz, woj. łódzkie.

Oba te czasowniki stały się podstawą dla derywatów będących wariantami słowotwórczymi, to znaczy derywatami: 1) o wspólnym znaczeniu słowotwórczym, pełniącymi tę samą funkcję semantyczną; 2) utworzonymi od tej samej podstawy słowotwórczej; 3) utworzonymi za pomocą różnych formantów o tej samej funkcji (Sierociuk 1991; Jaros 2002: 56). Jako przykłady podać tu można derywaty od bezokolicznika *kłamać*:

- a) *-ca: kłamca* (3, 5, 6, 11–13, 15–22, G): „jak ten kłamca może tak bezkarnie kłamać” (6);
- b) *-ec: kłamiec* (9): „kłamiec kłamie, aż się kurzy” (9);
- c) *-czuch: kłamczuch*² (1–12, 14–17, 19, 22, 25, 28): „łun to był straszny kłamczuch, nigdy prawdy nie powiedział, stale kłamał” (25);
- d) *-acz: kłamacz* (24, 27): „kłamacz kłamie jak najęty” (24);
- e) *-uśnik: kłamuśnik* (4): „ten kłamuśnik me okłamał” (4);
- f) *-czuk: kłamczuk* (3): „kłamczuk to kłamie ile wlezie” (3);
- g) *-us: kłamus* (4, 7, 10, 13, 16, M): „kłamus nigdy prawdy nie powi, tylko kłamie” (7).

Wieloelementowy ciąg formacji wariantywnych tworzą też nazwy żeńskie oparte na podstawie *kłamać*, na przykład:

- a) *-uśnica: kłamuśnica* (10): „kłamie w żywe ocy ta kłamuśnica” (10);
- b) *-icha: kłamicha* (1): „kłamicha kłamie w żywe ocy” (1);
- c) *-czycha: kłamczycha* (2): „kłamczycha kłamie” (2);
- d) *-czucha: kłamczucha* (1–12, 14, 16, 17, 19–21, 25): „z niej to dobra kłamczucha, tylko kłamać umie” (19);
- e) *-uska: kłamuska* (13, M): „to chłamuska, co chłamie” (13);
- f) *-czyni: kłamczyni* (25): „kłamczyni to kłamie stale” (25).

Od bezokolicznika *łgać* zanotowałam znacznie mniej formacji wariantywnych, w tym:

- a) *-un: łgun* (3, 6): „łgun łże” (6);
- b) *-arz: łgarz* (1, 3, 5, 6, 9, 12, 20, 22): „łgarz łgać to umie” (22);
- c) *-us: łgus* (12): „z niego to łgus je straszny” (12).

Uwzględnianie możliwości stwarzanych przez metodologię dialektologiczną pozwala — jak podkreśla Jerzy Sierociuk — wyodrębnić kilka poziomów rozpatrywania wariantywności: od ogólnonarodowego poprzez

² Etymologicznie *kłamczuch* wywodzi się od *kłamca*. W eksplorowanych gwarach informatorzy jako podstawę podają czasownik *kłamać*. Analogicznie w kolejnych formacjach.

dialektalny (właściwy konkretnemu dialektowi), gwarowy (właściwy danej gwarze), aż do poziomu idiolektalnego, poziomu konkretnego użytkownika lokalnej gwary (Sierociuk 2006: 210).

Oprócz omówionych przykładów, świadczących o wariantowości formacji słowotwórczych z perspektywy większej niż jednogwarowa (zwłaszcza kiedy dysponuje się porównywalnymi danymi pochodzącymi z większego obszaru), można też wskazać formacje wariantywne z poziomu jednej gwary, na przykład: **-ca/-czuch**: *kłamca* — *kłamczuch* (3, 5, 6, 11, 12, 15–17, 19, 22); **-ca/-us**: *kłamca* — *kłamus* (13); **-ec/-czuch**: *kłamiec* — *kłamczuch* (9); **-czuch/-uśnik**: *kłamczuch* — *kłamuśnik* (4); **-czuch/-us**: *kłamczuch* — *kłamus* (4, 7, 10, 16), a nawet **-ca/-czuch/-czuk**: *kłamca* — *kłamczuch* — *kłamczuk* (3). Podobnie: **-uśnica/-czucha**: *kłamuśnica* — *kłamczucha* (10); **-icha/-czucha**: *kłamicha* — *kłamczucha* (1); **-czucha/-czycha**: *kłamczucha* — *kłamczycha* (2); **-czucha/-czyni**: *kłamczucha* — *kłamczyni* (25), a także: **-un/-arz**: *łgun* — *łgarz* (3, 6); **-arz/-us**: *łgarz* — *łgus* (12).

Większość wymienionych formantów, tworzących powyższe formacje wariantywne, to sufiksy, które obok funkcji kategoryjnej wskazują na negatywny, lekceważący, często pogardliwy stosunek mówiącego do desygnatu (Doroszewski 1928: 214, 218–219; Satkiewicz 1969: 23; Sławski 1974: 103–105, 133; Sławski 1976: 21; Kowalska 1979: 72, 73; Gala 1993: 79; Waszakowa 1994: 54 itd.). W gwarach bowiem często zaznacza się dwufunkcyjność niektórych formantów, polegającą na ich funkcjonowaniu na dwu płaszczyznach: semantycznej (kategoryjnej) i stylistycznej (ekspresywnej).

Zgromadzone przeze mnie w gwarach pogranicza językowego mało-polsko-mazowieckiego formacje znane były dawnej polszczyźnie, co potwierdzają słowniki historyczne języka polskiego: pochodzący od *kłamać* leksem *kłamca* w XV wieku oznaczał ‘szyderca; błazen, kuglarz, zwodziciel, oszust’ (chyba zamiast starszego w tym znaczeniu *kłamiec*) i funkcjonował obocznie z synonimicznym *kłamacz* i *kłamnik*. W znaczeniu ‘łgarz, mówiący nieprawdę’ częsty jest dopiero w 2. poł. XVI wieku. Stąd pochodzą też rzadkie *kłamczyni* (SEBań; SStp; SPXVI; SWil; SW), *kłamczuch* i notowany od 2. poł. XIX wieku *kłamciuch* (SEBań; SW); poza tym *kłamacz* w znaczeniu: 1) ‘szyderca’; 2) ‘żartowniś, błazen, kuglarz’ (SStp; SPXVI; SL; SWil; SW); *kłamak* w znaczeniu: 1) ‘szyderca’; 2) ‘żartowniś, błazen, kuglarz’ (SStp; SPXVI); *kłamiec* (SWil); *kłamnik* w znaczeniu ‘żartowniś, błazen, kuglarz’ (SStp; SPXVI) oraz formy żeńskie *kłamczyzna* ‘łgarka, kobieta kłamiwa’ (SWil; SW) i *kłamczyni* ‘łgarka, kobieta kłamiwa’ (SWil; SW). Podobnie notuje się leksemy: *łgarz* ‘mówiący nieprawdę, kłamca’ (SStp; SPXVI; SWil; SW); *łgacz* (SStp; SW) oraz *łgarka* ‘która kłamie’ (SWil; SL; SW).

Omawiając derywaty zarejestrowane na pograniczu mazowiecko-małopolskim, trudno pominąć aspekt geograficzny. Na eksplorowanym przeze mnie obszarze można zaobserwować rywalizację kilku derywatów, które, posiadając cechy wariantów słotowórczych, pełnią identyczną funkcję semantyczną. O wyborze formacji gwarowych mających związek z obszarami dialektalnymi świadczą materiały tworzące zwarte zasięgi występowania, co ilustrują przykłady:

- a) *kłamca* — *kłamczuch* — *kłamus* 'ten, kto stale kłamie'. Formację z formantem *-ca* zapisałam w centralnej i wschodniej części badanego obszaru (punkty 3, 5, 6, 11–13, 15–22, G), co łączy go z Lubelszczyzną, Kielecczyzną, Łęczyckim (Kowalska 1979, m. 113; AGM, m. 438; SLD; SGD). Źródła formację *kłamca* podają też z gwar malborskich (Górniewicz 1968: 69; 1973: 168), chełmińsko-dobrzyńskich (Maciejewski 1969: 203), z Łomżyńskiego (Szczepankowska 1998: 53). Formację z formantem *-uch* zapisałam w północnej, centralnej i zachodniej części (1–11, 14–17, 19, 22, 25, 28). Nazwę ogólnopolską *kłamczuch* zanotowały na Mazowszu, z wyjątkiem pasa wzdłuż ściany wschodniej, Anna Kowalska i Alina Strzyżewska-Zaremba (Kowalska 1979, m. 113; AGM, m. 438). Poza tym formację tę zanotowano w gwarach położonych na pograniczu Mazowsza i Małopolski (SLD; SGD; Habrajska 1989: 107), w gwarach chełmińsko-dobrzyńskich (Maciejewski 1969: 203) i w Łomżyńskim (Szczepankowska 1998: 53). Derywat *kłamus*, zapisany przeze mnie w części północno-zachodniej eksplorowanych gwar (4, 7, 10, 13, 16, M), jest często notowany w południowo-zachodniej części Mazowsza (AGM, t. IX, cz. II: 121; Kowalska 1979, m. 113; MSGP; SLD). W dwu punktach położonych na południowym wschodzie (24, 27) zapisałam formację *kłamacz* z formantem *-acz*, notowaną przez A. Kowalską w okolicach Grójca (Kowalska 1979, m. 113) i J. Sierociuka w gwarach między Wisłą a Wieprzem (Sierociuk 1996: 136). Sporadycznie zarejestrowałam postaci z innymi formantami, to jest: *kłamczuk* (3) (Szczepankowska 1998: 53), *kłamiec* (9) (Pluta 1964: 22; AGM, m. 438; Kowalska 1979, m. 113; Szczepankowska 1998: 53), *kłamuśnik* (4). Ostatnią z form w okolicach Płońska notuje A. Kowalska (1979, m. 113);
- b) *łgarz* — *łgun* 'ten, kto stale łże, kłamie'. Formację z formantem *-arz* zanotowałam głównie w północno-wschodniej części badanego obszaru (punkty 3, 5, 6, 9, 12, poza tym 1, 20, 22), co łączy go z północno-wschodnim Mazowszem i Podlasiem (AGM, m. 438; Kowalska 1979, m. 113, cz. 2: 121). Źródła formację *łgarz* podają również z gwar kieleckich, malborskich, chełmińsko-dobrzyńskich,

z Białostoczczyzny, Kaszub, Kociewia (SLD; Górniewicz 1967: 50; 1973: 223; Maciejewski 1969: 203; AGWB, t. VII, m. 272; SGK, t. III: 20; Sychta 1980, t. II: 115), ale też z Lubelskiego, Śląska, Warmii i Mazur, Wielkopolski (AGM, t. IX, cz. 2: 121). Formację z formantem *-un* zarejestrowałam w dwu położonych obok siebie punktach (3, 6) z północno-wschodniego obszaru moich badań. Formację *łgun* notują też Irena Szczepankowska w gwarach łomżyńskich (Szczepankowska 1998: 53) i na Białostoczczyźnie autorzy atlasu gwar wschodniosłowiańskich (AGWB, t. VII, m. 272). W jednym punkcie w okolicach Siedlec zapisałam derywat *łgus*, znany w okolicach Siemiatycz i Białegostoku (AGWB, t. VII, m. 272; SGPK). Nie zanotowałam na eksplorowanym terenie formacji *łgacz* i *łguch*, znanych w Łomżyńskim (Szczepankowska 1998: 53) i na Białostoczczyźnie (AGWB, t. VII, m. 272); leksem *łgacz* pojawił się też w okolicach Wadowic (SGPK). Nie zarejestrowałam też obecnych w gwarach kaszubskich formacji *łgajek* i *łzoch* (SGK, t. III).

Poza omówionymi formacjami wariantywnymi, na podstawie znanej polszczyźnie ogólnej i gwarom, to jest *cyganić* 'oszukiwać, kręcić, szachrować' (SJPDor), oparta jest formacja *cygan*³ 'krętacz, matacz, kłamca, oszust, szalbierz' (SJPDor), zanotowana przeze mnie na całym eksplorowanym obszarze. Nazwę tę w znaczeniu 'kłamca, oszust' notuje się przede wszystkim na Mazowszu, głównie w jego pasie zachodnim i na południu (AGM, m. 438, t. IX, cz. 2: 122). Formację *cygan* źródła poświadczają poza Mazowszem również na terenach Podlasia, Lubelskiego, Rzeszowskiego, Krakowskiego i Podhala, Śląska, Kieleckiego, Łęczyckiego, Sieradzkiego, ziemi chełmińskiej, Wielkopolski, Śląska, Pomorza i Kaszub (AGM, t. IX, cz. 2: 122; Kowalska 1979, t. II, cz. 2: 44; AJS, t. IV, cz. 2: 59; SGPK; SGPR; SLD; SGD; Bąk 1968: 37; Maciejewski 1969: 220; Pluta 1973: 26; Malec 1976: 43). W omawianym tu znaczeniu nazwę *cygan* notują także słowniki historyczne języka polskiego (SPXVI; SL; SWil; SW).

W zebranych przeze mnie w ramach eksploracji terenowej materiale znalazły się również derywaty oparte na podstawach o wyłącznie gwarowej proveniencji, w tym: *beresić*, *brechać*, *chetchunić*, *cmanić*, *picować* — wszystkie w znaczeniu 'kłamać, łgać'. Zanotowałam też podstawę *wywijać*, która jest znana obu odmianom polszczyzny, to jest ogólnopolskiej i gwarowej, ale w obu ma różne znaczenia — w języku ogólnym znaczy: 1) 'odwijając co, wykladać na wierzch, na zewnątrz'; 2) 'machać, kręcić czym na wszystkie strony; wymachiwać'; 3) 'tańczyć z zapalem, wirować w tańcu' (SJPDor); natomiast w gwarach 'kłamać'.

³ W rozwoju historycznym języka polskiego etnonim *Cygan* uległ procesowi apelatyzacji i stał się rzeczownikiem pospolitym o negatywnym znaczeniu i pejoratywnym zabarwieniu emocjonalnym.

Wszystkie przytoczone tu werbalne podstawy stały się fundamentem do utworzenia różnych derywatów, których pejoratywne zabarwienie wynika z ujemnego znaczenia leksykalnego owych podstaw, na przykład: *brechac* (14): „brechac ino stale brecha” (14); *chełchun* (6): „chełchun chełchuni, prawdy nie powie” (6); *cmannik* (6): „cmannik cmani tylko” (6); *picant* (17, 20): „na tego, co picuje to mówiom abo picant, abo picuś” (17); *picuś* (17); *wywijas* (19): „ale mi ten wywijas nawywiżał o somsiedzie” (19); *zbereśnik* (24): „zbereśnik beresi tylko i beresi” (24).

Analogiczne wybrane formy w omawianym tu znaczeniu rejestrują słowniki historyczne języka polskiego i słowniki gwarowe: *brechacz* ‘szczerkacz, kłamca, oszczerca’ (SW; SGPK; SGPR); *chełchun* ‘kłamca’ (SW; SGPK; SGPR); *wywijas* ‘krętacz, kłamca, łgarz’ (SW; SGPK; MSGP; Maciejewski 1969: 220); *zbereźnik* ‘oszczerca’ (SGPK).

Biorąc pod uwagę formanty wykorzystywane na eksplorowanym obszarze do tworzenia nazw człowieka, który stale kłamie, to do najbardziej rozpowszechnionych należą: -us: *kłamus* (4, 7, 10, 13, 16, M), *łgus* (12), notowany na północnym zachodzie, oraz -acz: *brechacz* (14), *kłamacz* (24, 27) — głównie na południowym wschodzie.

Podsumowując należy stwierdzić, że gwarom właściwa jest większa niż polszczyźnie ogólnej skłonność do tworzenia form nacechowanych ekspresywnie, posiadają liczniejszy zasób wyrazów podstawowych i formantów, wykorzystywanych w tym celu. Znakomitym środkiem sygnalizowania negatywnej oceny są wyrazy motywowane, ponieważ do degradacji przedmiotu wypowiedzi można wyzyskać dodatkowe cechy znaczeniowe, ukryte jak gdyby w ich strukturze. Walor emocjonalny nadają wyrazom zarówno podstawy, jak i charakterystyczne formanty. I tak, wśród omawianych formacji można wyróżnić: a) formacje będące wynikiem kojarzenia ujemnie wartościującej podstawy i emocjonalnie neutralnego formantu, na przykład *cman-nik*; b) formacje będące wynikiem kojarzenia ujemnie wartościującej podstawy i ujemnie nacechowanego formantu, na przykład *brech-acz*; c) formacje będące wynikiem kojarzenia neutralnie nacechowanej podstawy i ujemnie nacechowanego formantu, na przykład *kłam-us* (Grabias 1978).

Wykaz skrótów

- AGM: Horodyska-Gadkowska H., Strzyżewska-Zaremba A. (t. I), Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A. (t. II-X), *Atlas gwar mazowieckich*, t. I-X, Ossolineum, Wrocław 1971–1992.
- AGWB: Maryniakowa I. (red.), *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostockich*, t. I–III, Ossolineum i Polska Akademia Nauk, Wrocław 1980–1993; t. IV–X, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1995–2012.

- AJŚ: Zaręba A., *Atlas językowy Śląska*, t. I–II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1969–1980; t. VII, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1989.
- MSGP: Wronicz J. (red.), *Mały słownik gwar polskich*, Wydawnictwo Lexis, Kraków 2010.
- SEBań: Bańkowski A., *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2000.
- SEBor: Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- SEBr: Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- SESław: Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Wydawnictwo Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego, Kraków 1952–1982.
- SGD: Szymczak M., *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, cz. I–VIII, Ossolineum, Wrocław 1962–1973.
- SGK: Sychta B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Ossolineum, Wrocław 1967–1976.
- SGPK: Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Akademia Umiejętności, Kraków 1900–1911.
- SGPR: Karaś M., Reichan J., Okoniowa J. (red.), *Słownik gwar polskich*, t. I–IX, Ossolineum, Wrocław 1979–2016.
- SJPDor: Doroszewski W. (red.), *Słownik języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969.
- SL: Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Ossolineum, Lwów 1854–1860.
- SLD: Dejna K., *Słownictwo ludowe z terenu województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XX–XXI (1974–1975); Dejna K., *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXII–XXXI (1976–1985).
- SPXVI: Mayenowa M.R., Pełowski F. (t. 1–34), Mrowcewicz K., Potoniec P. (od t. 35, do hasła *Równy*) (red.), *Słownik polszczyzny XVI w.*, Ossolineum, Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa 1966–2012.
- SStp: Urbańczyk S. (red.), *Słownik staropolski*, t. I–XII, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1953–2002.
- SW: Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.
- SWil: Zdanowicz A., Bohusz-Szyszkowski M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–II, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861.

Literatura

- Bąk P., 1968, *Gwara okolic Kramska w powiecie konińskim (zarys fonetyki i słowotwórstwa)*, Ossolineum, Wrocław.
- Doroszewski W., 1928, *Monografie słowotwórcze*, cz. I: *Formacje z podstawowym -k- w części sufiksalnej*, „Prace Filologiczne” XIII, s. 1–261.
- Gala S., 1993, *Apelatywno-antroponimiczne struktury z sufiksem -ajło*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 27, s. 77–85.
- Górniewicz H., 1967, *Formanty przyrostkowe rzeczowników w gwarach malborskich*, cz. I, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XIII, s. 13–53.
- Górniewicz H., 1968, *Formanty przyrostkowe rzeczowników w gwarach malborskich*, cz. II, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XIV, s. 53–82.
- Górniewicz H., 1973, *Dialekt malborski*, t. II, z. 1 (A–O), Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk.
- Grabias S., 1978, *Derywacja a ekspresja*, w: *Studia nad składnią polszczyzny mówionej. Księga referatów konferencji poświęconej składni i metodologii badań języka mówionego (Lublin 6–9 X 1975)*, Ossolineum, Wrocław, s. 89–102.
- Grabias S., 1981, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Habrajska G., 1989, *Typy słowotwórcze rzeczowników występujących w gwarze wsi Mastońskie (woj. częstochowskie)*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XXXV, s. 87–110.
- Jaros I., 2002, *Zagadnienie wariantywności słowotwórczej na przykładzie nazw środków czynności*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” XLVII, s. 51–69.
- Kowalska A., 1979, *Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik*, t. II, Ossolineum, Wrocław.
- Maciejewski J., 1969, *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsz)*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń.
- Malec T., 1976, *Budowa słowotwórcza rzeczowników i przymiotników w gwarze wsi Rachanie pod Tomaszowem Lubelskim*, Ossolineum, Wrocław.
- Pluta F., 1964, *Dialekt głogówecki*, cz. II: *Słowotwórstwo, fleksja, teksty gwarowe*, Ossolineum, Wrocław.
- Pluta F., 1973, *Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim*, Ossolineum, Wrocław.
- Satkiewicz H., 1969, *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Sierociuk J., 1991, *W sprawie wariantywności słowotwórczej w gwarach (rozważania wstępne)*, w: *Wariancja w języku*, red. S. Gajda, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Opole, s. 175–178.

- Sierociuk J., 1996, *Budowa wybranych formacji rzeczownikowych — szczególnie nazw miejsc — w gwarach między Wisłą a Wieprzem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Sierociuk J., 2006, *Specyfika wariantywności słotowórczej w gwarach*, w: *Gwary dziś*, cz. 3: *Wewnętrzne zróżnicowanie języka wsi*, red. J. Sierociuk, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 209–214.
- Sławski F. (red.), 1974, 1976, *Słownik prasłowiański*, t. I: A–B, t. II: C–D, Ossolineum, Wrocław.
- Sychta B., 1980, 1985, *Słownictwo kocięskie na tle kultury ludowej*, t. I: A–F, t. II: G–Ń, t. III: O–Ż, Ossolineum, Wrocław.
- Szczepankowska I., 1998, *Nomina attributiva w gwarze łomżyńskiej. Studium leksykalno-słotowórcze*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok.
- Waszakowa K., 1994, *Słotowórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Streszczenie

Słotowórcze i leksykalne zróżnicowanie formacji wariantywnych na przykładzie gwarowych nazw człowieka, który stale kłamie

Gwary, stanowiące jedną z najbardziej reprezentatywnych odmian polszczyzny mówionej, okazują się szczególnie wdzięcznym polem dla badań słownictwa emocjonalnie nacechowanego, a to dlatego iż z jednej strony charakteryzują się większą różnorodnością środków językowych wykorzystywanych do tworzenia nazw ekspresywnych niż język literacki, z drugiej — mają nad polszczyzną ogólną przewagę tych formacji.

Szczególnie bogaty materiał przynoszą nacechowane emocjonalnie, przeważnie negatywnie, nazwy dotyczące człowieka, bowiem ekspresja uczuć, ocen należy do tej sfery zachowań językowych, które ujawniają się w spontanicznych, bezpośrednich kontaktach międzyludzkich. Postępowanie człowieka podlega określone systemowi wartości wytworzone w danym środowisku, przy czym na wsi, gdzie wszyscy dobrze się znają, to wartościowanie jest wyrazistsze.

W artykule zostanie zaprezentowane bogactwo nazw określających człowieka, który stale kłamie. Derywaty zanotowane w trakcie eksploracji terenowej pogranicza małopolsko-mazowieckiego są zróżnicowane zarówno leksykalnie (np.: *brechacz*, *chelchun*, *cmanik*, *łgacz*, *kłamiec*, *picant*, *wywijas*, *zberęśnik*), jak i słotowórczo (np.: *kłamca*, *kłamiec*, *kłamacz*, *kłamuśnik*, *kłamczuk*, *kłamus*; *łgun*, *łgarz*, *łgus*).

Celem artykułu jest pokazanie formalnych wykładników tworzących omawiane *peiorativa* oraz elementów znaczeniowych budujących ich wartość ekspresywną (pejoratywną), zawartych w podstawach słotowórczych.

Słowa klucze: dialekt, gwara, leksyka, słotowórstwo, ekspresja językowa

Summary

Word-formative and lexical differentiation of variant forms based on the example of local dialect terms referring to a person who constantly lies

Dialects, constituting one of the most representative varieties of spoken Polish language, result to be an especially fruitful area for the research in expressive vocabulary. This is because, on one hand, they contain a higher diversity of linguistic means used in creation of expressive names than literary language, and, on the other hand, they have an advantage over general Polish with respect to expressive formations.

Names referring to humans provide an exceptionally rich material as they are emotionally charged, negatively in the majority of cases. This is due to the fact that expression of feelings and judgments belongs to the area of language behaviors that can be observed in spontaneous direct human contact. Human behavior is subject to a determined set of values developed in a specific environment, and in the countryside, where everyone knows each other, this value assessment is more apparent. This article shall present the richness of the names referring to a person who constantly lies. Derivatives written down during the field exploration of the Lesser Poland and Mazovia border area display a diversification both lexical (e.g. *brechacz*, *chetchun*, *cmanik*, *łgacz*, *łłamiec*, *picant*, *wywijas*, *zberesnik*) and derivational (e.g. *łłamca*, *łłamiec*, *łłamacz*, *łłamuśnik*, *łłamczuk*, *łłamus*; *łgun*, *łgarz*, *łgus*).

The purpose of this article is to show the formal exponential values behind the pejorative expressions and semantic elements forming their expressive (pejorative) value found in their formative bases.

Key words: dialect, lexicon, word formation, expression language